
KÖNYVEKRŐL

LAKNER ZOLTÁN

Odakint és idebent

Kiss Endre: Monetarista globalizáció és a magyar rendszerváltás. Társadalomfilozófiai tanulmányok. Budapest, 2002: Ferenczi & Tsa Bt.

Kiss Endre nem az első, aki nem a közgazdaságtan vagy a politológia területéről érkezve foglalkozik a globalizáció kérdéseivel, hanem egy látszólag távoli és kevésbé a hektikus változások vizsgálatára berendezkedett tudományág – ez esetben a filozófia – köreiből. A kilencvenes években Almási Miklós akadémikus, esztéta és irodalomtörténész publikált igen színvonalas könyveket a globalizáció hatásairól. Kiss Endre jelen kötetben összegyűjtött tanulmányai is ekkor születtek, egészen pontosan 1994–2000 között íródtak és jelentek meg, magyar és német nyelven.

Nézőpontja, ha nem is forradalmi, de ritka a magyar politikatudományban. Egyfelől, a magyarországi rendszerváltást és az azt követő folyamatokat a globalizációval összefüggésben tárgyalja. Másfelől, arra hívja fel a figyelmet, hogy egyes történelmi csomópontokban másféle döntéseket is lehet hozni, s nem lehet az eleve elrendeltségre, pontosabban – és szöveghűbben – a folyamatok spontaneitására és befolyásolhatatlanságára hivatkozni minduntalan. Miközben tehát mifelénk oly gyakori, hogy csak a magunk bajával foglalkozunk – s azzal is csak felszínesen, nem véve figyelembe egy jó részét azoknak a szempontoknak, amelyek az ország fejlődését, sorsának alakulását befolyásolják –, addig Kiss Endre „globális” nézőpontot ajánl. Elemzései során egyaránt figyelemmel van a globalizáció nyomán kialakult és formálódóban lévő új világhelyzet strukturális és funkcionális sajátosságaira, a társadalmi tudat és lélektan

mélyrétegeire és a múltnak a jelenre és a jövőre gyakorolt eliminálhatatlan hatása.

Egyedinek tűnő, de mégis vitathatatlan és leírva már magától értetődőnek látszó megfogalmazás, hogy maga a magyarországi rendszerváltás, a történelmi sorsfordítónak számító 1989-es év is már a globalizáció terméke, legalábbis részben. Annyiban, hogy a kibontakozó globalizáció már az 1980-as években is erőteljesen éreztette a hatását, s látványos gazdasági eredményei motivációkként veendőek számításba a rendszerváltásban részt vevő pártállami elit oldalán. Ugyanis, ez az elit helyesen érzékelte, hogy a létező szocializmus keretei között megrekedve „végleg leszakadhat a világ fő fejlődési folyamatainak járszalagjáról” (15. o.) – márpedig éppen ellentétes ambíciókkal rendelkezett. A globalizáció eredményeit látva ez az elit „önmagát nyilvánította vesztesnek” (303. o.), s vált a rendszerváltás oly sokszor leírt és máig vitatott folyamatának nem csak szereplőjévé, de egyik kezdeményezőjévé is. E szembesülés híján viszont a létező szocializmus bizonyára együtt tudott volna élni a maga „»halálos« problémáival” (15. o.).

Ehelyett azonban a magyarországi és rajta kívül a teljes kelet- és közép-európai létező szocializmus kapitulált a nyugati liberalizmus monetarista változata előtt, amelynek sajátossága – s itt teljes fegyverzetben áll előttünk a német klasszikus filozófiában otthonosan mozgó szerző –, hogy maga is ugyanolyan ontologizáló szándékkal lép fel, mint néhai ellenfele, a létező szocializmus (77. o.). Győzelmének egyik eszköze az emberi jogok kiterjesztése volt. Az ezekkel természeténél fogva hadilábon álló létező szocializmust azzal az egyértelműséggel és hatékonysággal delegitimálta, amellyel a szocializmus fosztotta meg elismerésre méltóságától a liberalizmust a XIX. században (132. o.). A monetarista liberalizmus részéről önmaga – az emberi jogokra hivatkozással – minden világok legjobbjának nyilvánítása a létező szocializmusra adott válasz volt, ám alkalmasnak bizonyult arra is, hogy átalakítsa a társadalom és a politika nyelvét (78. o.). Kiss Endre szerint ennek a nyelvszabályozásnak a része, hogy a liberalizmus és a monetarizmus kifejezései közé egyenlőséggel kerül (83. o.) – holott, a monetarista liberalizmus csak egy változata a liberalizmusnak.

Kiss szerint a monetarizmuson a jelenkori politikai-fiskális rend egységes alapkomplexumát kell értenünk, amely többek között a befelé és kifelé egyaránt eladósodott államok nemzetközi rendjét foglalja magában (84. o.). A szerző szerint árulkodó, hogy erre az átfogó és uralkodó gazdasági rendszerre a nemzetközi politikai és közgazdasági nyelvszabályozásnak nincsen külön kifejezése. Ez szerinte arról tanúskodik, hogy „a világgazdaság és a vele összeépülő világpolitika rendszerét számos lényeges tényező nemcsak »normális«-nak tartja (...), de még azt is szeretnék, ha ezt az uralkodó állapotot mások is tel-

jesen normálisnak és a rendszer normális működésével összeférőnek tekintenek” (84–85. o.). E megfogalmazással kapcsolatban a remélhetőleg megjelenő – és a kötet által feltétlenül kiérdemelt – szakmai vita tárgya lehet, hogy a Kiss által „monetarizmus” kifejezéssel illetett világrendre valójában van-e vagy sem közgazdasági terminológiánk (ha a „monetarizmus” eszerint nem tekinthető annak). Emellett, a világgazdaság és világpolitika rendszerét meghatározó „tényezők” pontosabb megnevezése felett is kibontakozhat vita, hiszen Kiss a tanulmányok további részeiben a globalizációt jellemző „végtelen pólusúságról” ír, amelynek egyetlen hatalmi központból történő ellenőrzése „egyszerűen lehetetlen” (17. o.).

Mindenestre ez a megnevezett vagy meg nem nevezett monetarizmus tabukat döntöget, olyanokat, amelyek a modern állam kialakulásának különböző hullámaiban állítottak fel, és az 1945 után a nyugati világban létrejött tabukat sem kíméli. Ilyen tabu, hogy „egy fejlett, ipari civilizáció nyugatias típusú realizációjában senki sem halhat éhen, illetve senki sem lehet szociális halál áldozata” (96. o.). Ha a szociálpolitika „kiilleszkedés” vagy „létszámfelettiek” fogalmát idézzük emlékezetünkbe, akkor a probléma valódisága felől nem lehet kétségünk. Kiss Endre szerint arról van szó, hogy a monetarizmus megdöntötte a modern állam társadalmi szerepvállalásának és az 1945 után létrejött szociális állam tabuját (96. o.) – amivel a „jóléti konszenzus” felmondásának közismert problematikájához érkezünk el.

Összességében az antitotalitáriánus liberalizmus totalizálódott (125. o.), s meghatározta annak a világnak a kereteit, amelyet a szerző szerint a monetarista komplexum gazdaságának, a neoliberalizmus politikai rendszerének és a posztmodern értékek hegemoniájának együttesével jellemezhetünk (87. o.). Mindez távolról sem nevezhető stabilnak, mi több, „a monetarista doktrína alapjai napjainkra már meginogtak”, s a szereplők mindegyike „kifejezésre juttatta a koncepció improduktivitásáról kialakított véleményét”. Nincs azonban bevezethető pozitív alternatívája. Léte nem is egy ellenelmélet feltűnésétől függ, inkább egy alternatív nemzetközi pénzügyi gyakorlat teheti viszonylagossá (90. o.).

Mindennek az a köze a magyarországi folyamatokhoz, hogy a létező szocializmus eltüntetésén munkálkodók nem értették meg a monetarizmus valódi – totális és tabudöntögető – természetét. A Kiss szerint – s ez legalábbis megfontolásra érdemes álláspont – a hitelfelvételben jeleskedő magyar politika jóval kevésbé bizonyult eredményesnek a társadalom produktívabbá tételének kidolgozásában. Viszont szükségszerűen került a kölcsönfelvétel destruktív fázisába, s ettől kezdve sem a politikusok, sem a közgazdászok nem voltak képesek kijutni „a rossz körök kényszerpályájáról, miközben az elfogulatlan szemlélő

attól a benyomásától sem volt képes teljesen szabadulni, hogy eközben sem a politikai osztály, sem a véleményformáló közgazdászok nem igazán értik az adósságproblémának a közvetlen trivialitásokon túlmutató összefüggéseit” (91. o.). Ezt ráadásul „öntörvényű” folyamatnak állítják be – vagy tán annak is hiszik. Ezzel szemben Kiss Endre a decizionizmus Carl Schmitt-i fogalmához irányítja az olvasót, mert eszerint a politikai aktorok a döntéshozás lehetőségeinek kihasználásával olyan változások elérésére is képesek, amit a társadalomelméleti oknyomozás vagy a politika intézményes formáinak kizárólagos szemlélete nem volna képes megmagyarázni. A decizionizmus egyúttal felhívja a figyelmet a posztszocialista demokráciáknak arra a vonására, hogy a politikai döntések decizivitása a társadalom szemében többnyire a demokrácia deficitjeként jelenik meg (233–234. o.). A „spontán” folyamatokra való hivatkozás mellett azért hanyagoltatik el a demokratikus legitimitás által előírt szabályok betartása, mert a spontán folyamatok önmagukat alakítják, s nem szükséges a változásokhoz külön felhatalmazást kérnie a politikának, hiszen annak részesei sem a maguk urai. A legitimitáció hiányából adódik az a feszültség, amely a társadalom és a politika kapcsolatát meghatározza (235. o.), s az az ellenségesség, de legalábbis kedvetlenség, kiábrándultság, csalódás, amelyet a társadalom érez az új viszonyokkal kapcsolatban (240. o.), s amelyekről például Pataki Ferenc is mélyen-szántó tanulmánykötetet közölt a közelmúltban.

A „spontaneitás” jelszava mögötti megbújás oka éppen a folyamatok beható ismeretének hiánya lehet. Ezért nem történt meg a társadalom szükséges és elérhető mértékű felkészítése a globalizáció következményeire. Az ismerethiányból is következik, hogy a globalizáció kihívásainak megválaszolására irányuló koncepció alapvetően hiányzott (11. o.). Ugyanez a koncepcióhiány, vagy inkább modellhiány vethető fel a magyar demokrácia működésének tekintetében. Sikerült kialakítani olyan „kötelező gyakorlatokat”, mint a modern piacgazdaság és a „restrikciós hadjárat”. De nem sikerült megoldani a demokratikus társadalom és politika kiépítésének „minőségi feladatait”. Elsősorban a modell és a konszenzus már Kende Péter, de mások által is jelzett hiánya miatt (248. o.). És ugyancsak a beható ismeretek hiánya miatt hiányzik a kelet-közép-európai országok, köztük Magyarország, saját korszerű és progresszív nemzeti érdekeinek megfogalmazása (245. o.) vagy talán a megfogalmazás szükségességének pusztá felismerése is. Mindehhez elsősorban a globális verseny igazi tétjét és természetét kellene felismerni: „kijutás a globalizáció óceánjára és az ott való eredményes tevékenység lehetőségének megteremtése (...) ellenőrizhetetlenül gazdag kölcsönhatások és interakciók sora alakul ki minden szinten a globalizáció összefüggésében, amelyeket rendszeresen végig kell gondolni és fel kell dolgozni” (17–18. o.). Ennek

az intellektuálisan bizony megerőltető folyamatnak a végeredményéhez kell szabni a szükséges cselekvést. Tudnunk kell, mi zajlik odakint, hogy idebent megfelelően dönthessünk.

A csak nagy vonalakban vázolt rendszerváltás-globalizáció összefüggéseken túlmenően, és azokhoz szervesen kapcsolódva további érdekfeszítő tanulmányokat közöl a szerző a jóléti államról, mint teoretikus tárgyról, a jobboldali populizmusról, a reprimítivizáció és a bunkóság kérdéseiről, s a belátható jövő vonatkozásában megfogalmazandó prognózis kritériumairól. A hét év tanulmánytermését összefoglaló kötet legfeltűnőbb tulajdonsága, hogy gondolatai és összefüggésrendszere kiérlelt, s az olvasónak nem támad az az érzése, hogy élénk utómunkálatok szükségeltettek ennek a gondolati egységnek a megteremtéséhez. Egy kidolgozott, alapos érvekkel ellátott gondolatrendszer áll előttünk, amely mértékadó tudományos viták tárgya és részese lehet.

